

Honfoglalás kori lovastemetkezés Szeged, Kiskundorozsma-Subasa lelőhelyről (216. sír)

Szalontai Csaba

Absztrakt

A Szeged, Kiskundorozsma melletti Subasa-hegy nevű lelőhelyen feltárt 216. számú honfoglalás kori temetkezés publikációjával teljessé vált az itt feltárt 8 síros kis temető publikációja.

A sírban egy lovas íjász harcost temettek el lovával, fegyvereivel és egy edénnyel.

A subasai temetőben egy kis létszámú közösség, egymástól nagyobb távolságra nyitott sírjai kerültek elő, és ezek közül a 216. sír 104 méterre helyezkedett el a legközelebbi sírtól. Ez alapján érdemes az ún. magányos temetkezések kérdését más lelőhelyek esetében is felülvizsgálni.

DOI: 10.54098/glaeba.2021.1.5

A kézirat lezárása: 2020. január 29.

GLAEBÁ • 2021/1 | 122–153

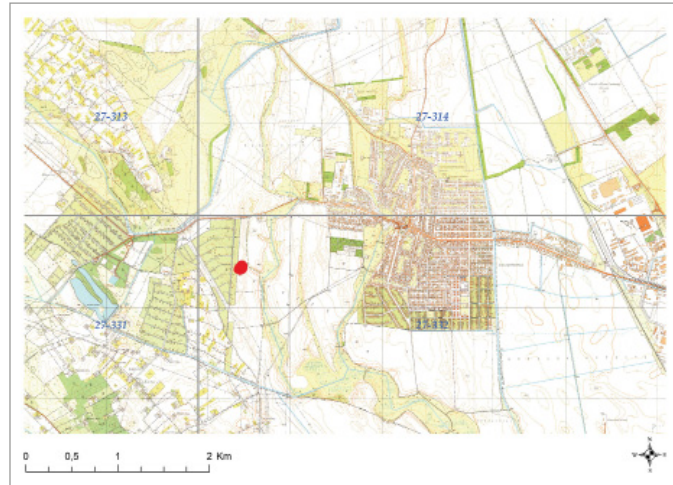
KULCSSZAVAK: HONFOGLALÁS KOR, KISKUNDOROZSMA, TEMETKEZÉS, LOVAS ÍJÁSZ

A Szeged közigazgatási határához tartozó Kiskundorozsma nyugati szélén, a Subasa-hegy keleti lejtőjén található a dolgozatunkban bemutatott régészeti lelőhely és annak 216. számú objektuma (1. kép).¹

A lelőhelyet az M5 autópálya megelőző feltáráshoz kapcsolódó terepbejárás során fedezték fel a szegedi Móra Ferenc Múzeum régészei 1991-ben.² A felszíni leletanyag a korabeli feljegyzések szerint gyér volt, a kerámiák között őskori, illetve szórványosan előforduló szarmata kori darabok voltak, továbbá közepes sűrűségben késő középkori (14. század) valamint újkori edénytöredékek jelezték az egykori települések nyomait. A terepbejárás során megfigyelhető volt, hogy az őskori leletanyag főleg a lelőhely déli végén kb. 20×30 m-es területen fordult elő.³

A terepbejárás során felfedezett lelőhely kiterjedését az akkor megfigyelések alapján az M5 autópálya nyomvonalának 162+640–162+870 km szelvényei között jelölték ki, de a feltárások közben északi irányban kibővítették a szelvényt a 162+640 km szelvényig és a ténylegesen feltárt szakasz határa 2004-ben délen a 163+075 km szelvény lett (2. kép).

A lelőhely a kiskunhalasi úttól délre 700 méterre helyezkedik el, az ún. Subasa-hegyen. A hegynek nevezett löszös domb a Duna–Tisza közti Homokhátság egyik legszélső morfológiai egysége Kiskundorozsma nyugati határában. A Homokhátságot a Maty-ér szövevényes mederrendszere zárja le keletről, az ér túlsó

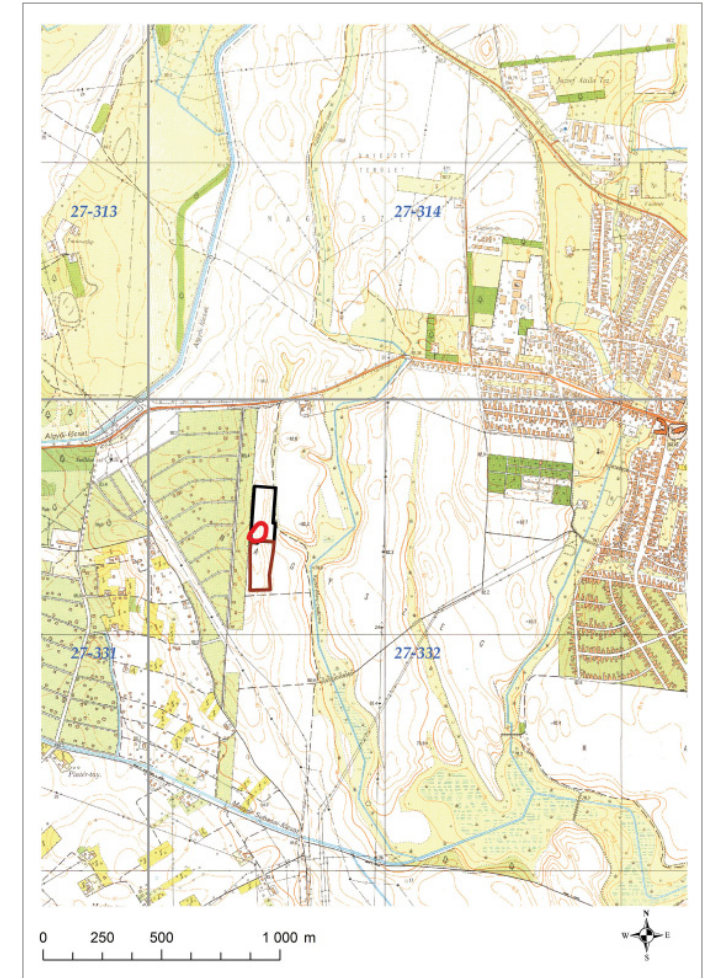

1. kép A 26/78. számú régészeti lelőhely Kiskundorozsma határában.

oldalán már a folyóvölgyekkel tagolt mélyfekvésű alluvium területe található.

Rendszertani szempontból is határterületen fekszik, konkrétan a Dorozsma–Majsai-Homokhát és a Dél-Tisza-völgy kistájainak határán helyezkedik el.

A subasai domb tetején rendkívül erős volt az erózió, emiatt a felszíne nagyon kopott, a humusréteg alig 30–50 cm vastag volt a feltáráson megfigyelték szerint. A domb aljában pedig felhalmozódott a fentről erodált földmennyiség. Az erózió elsődlegesen a dombhát gerincén volt észlelhető, pontosan azon a felületen, ahol az általunk később feltárt 3 szarmata kori körárkos sír és az avar kori településrészlet helyezkedett el (3. kép).⁴

2. kép Az 1998–2000 közötti és a 2004. évi feltárási körvonal az M5 autópálya tengelyével.

A Subasa-hegy keleti oldala erősen lejt a Maty-ér medre felé. A Matynak ez a külső ága egy sajátos folyamat eredményeként létrejött képződmény.⁵ Eredetileg ugyanis a mederben észak-dél irányban folyt a víz, de a tőle néhány száz méterre északra található nagyszéki határban a lerakódó hordalék elzárta a víz útját, ezért egy éles kanyarral keletnek fordult,⁶ ezzel ennek a medernek megszűnt a vízellátása, részben lefűződött. Kapcsolata azonban megmaradt a főmederrel, ugyanis pontosan az ásatás mellett a fő- és a külső meder újra egyesül (2. kép). Így amikor a főágban magasabb a vízállás, ez a lefűződött ág is fokozatosan vízzel telítődik, ezért a víz visszafelé, északi irányban áramlik.⁷ Az is bizonyos továbbá, hogy szárazabb periódusban csak időszakosan állt benne víz, amit már az I. Katonai felmérés térképészei is egyértelműen jeleztek (Sümegei et al. 2003, 176–177; Szalontai–Tóth 2003, 90). A lefűződés folyamata valószínűleg a holocén elejére tehető, de ennek pontosítása ma már nem lehetséges.⁸

A lelőhely feltárásának első ütemére 1998–2000-ben került sor, amikor a Móra Ferenc Múzeum megkezdte az M5 autópálya nyomvonalának megelőző ásatását. Az első évben Bozsik Katalin és Kürti Béla közösen vezették a feltárást, majd a második évben már Bozsik Katalin vitte tovább egyedül.

1998-ban 3225, 1999-ben 1200, 2000-ben pedig 11 701 m²-t tártak itt fel, összesen 119 objektummal.⁹

A feltárt korszakok között kelta településnyomok, szarmata kori körárkos- és aknasírok, késő avar kori településrészlet volt, továbbá 7 honfoglalás kori sír került elő.¹⁰

2000 nyarán váratlanul kényszerű okok miatt le kellett zárunk az M5 autópálya összes régészeti lelőhelyének ásatását, mivel egyik pillanatról a másikra leállítottak minden, az autópálya előkészítésével kapcsolatos feladatot, így a régészeti feltárást is. Mindössze arra kaptunk lehetőséget, hogy a már humuszolt felszínen még feltárhattuk a látható objektumokat, de további humuszosításra, így a lelőhely nyomvonalban követésére már nem volt lehetősége a kollégáknak. Akkoriban még nem tudtuk, hogy ez csak átmeneti, vagy végleges állapot lesz-e, így a lelőhely déli irányban történő folytatása egy időre lekerült napirendről.

Még a feltárást első évében a Nemzeti Autópálya Rt. szervezésében lehetőségünk nyílt arra is, hogy néhány lelőhely esetében geofizikai kutatást is végezzünk. Ennek célja az volt, hogy a lelőhely diagnosztika pontosításával reálisabban mérhessük fel a még feltárással váró lelőhelyek pontos nagyságát. 1999-ben a módszer alkalmazása már nem volt újdonság a hazai és nemzetközi régészetben, eredményei már akkor is magukért beszéltek, és hasznosságukat senki nem vonta kétségbe. Tudomásunk szerint azonban ez volt az első olyan nagyberuházás Magyarországon, ahol a

3. kép A feltárási felületen jól érzékelhető a terület meredek lejtése a Maty-ér irányában.

beruházó kimondott szándéka és direkt finanszírozása mellett ilyen vizsgálat készülhetett nagy felületen. Ennek oka abban kereshető, hogy miután a felmérések értelmezése, és ezek hasznosításának lehetősége eljutott a beruházókhoz, láttak abban fantáziát, hogy mintegy „teszt jelleggel” egy ilyen vizsgálatot szervezzenek, bízva abban, hogy az eredmények birtokában tovább tudjuk pontosítani a terepbejárás fellelt lelőhelyek nagyságát, és a nyomvonal régészeti érintettségét. Ennek haszna nyilvánvalóan elsősorban a beruházói oldalon jelentkezett volna, mert korabeli módszertanhoz képest a lehető legpontosabb lelőhely diagnosztika alapján sokkal biztosabban lehetett tervezni a hátralévő régészeti feladatellátást, nem is beszélve arról, hogy ezek segítségével csökkenteni lehetett a kivitelezés közben előkerülő lelőhelyek és az ezzel járó építés leállítások kockázatát is.

Mivel azonban szakmai kérdésekbe nem szerettek volna beleszólni, ezért a rendelkezésre álló anyagi keretek tisztázása után nekünk hagyták meg a lehetőséget arra, hogy a vizsgálandó nyomvonalszakaszokat és a lelőhelyeket kijelöljük. Így került sor 1999 őszén Pusztá Sándor szervezésében a nyomvonal geofizikai felmérésére (4. kép).¹¹

A felmérés részben értékelhető eredményeket hozott, több később feltárt objektum nyomain jól értelmezhetően kivehető rajta. Sajnos a felszín alatti geológiai jellegzetességek túlságosan erősek voltak, így jórészt ezek dominálják az értelmezett végeredményt. Így például a nyugat-kelet irányú vonalas struktúrák egyértelműen szántásnyomként értelmezhetők, ugyanis az itteni parcellák kiosztása is ezt az irányt követi, így a szántás iránya is ehhez alkalmazkodott. A vizsgált terület keleti szélén megfigyelhető hosszanti jelenség pedig valószínűleg a Maty-ér egy eltömődött mederrészlete lehet.

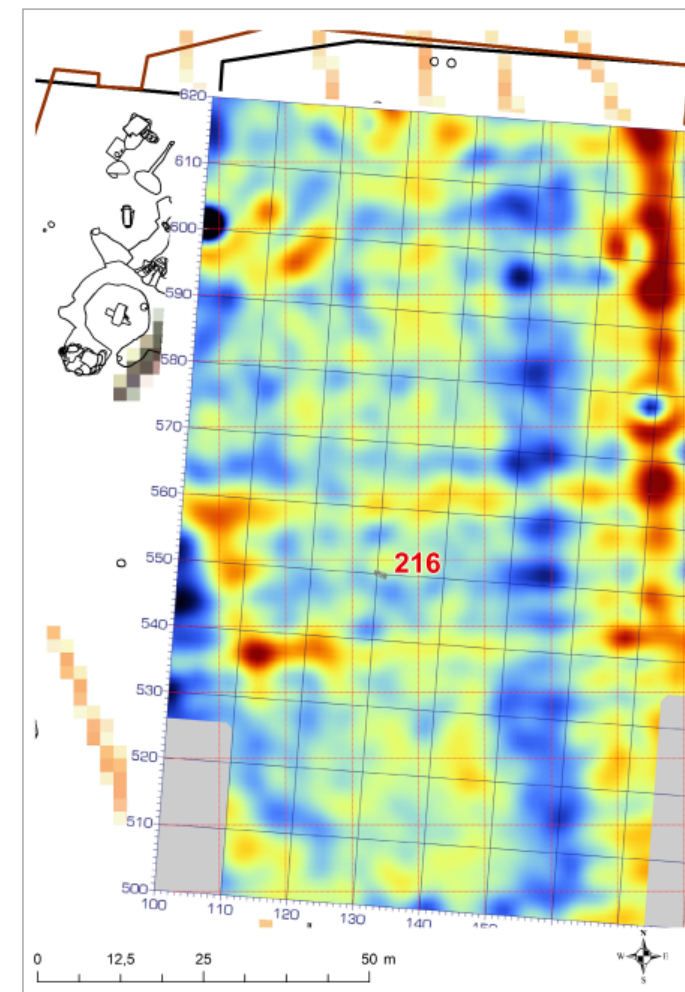
2002 késő őszén az M5 autópálya ügye, és a lelőhelyek feltárásának folytatása pozitív fordulatot vett, és ennek köszönhetően 2003–2005 között a Móra Ferenc Múzeum tovább folytathatta a 3 évvel korábban felfüggesztett feltárásokat, így ennek keretében került ismét napirendre a lelőhely feltárásának folytatása is.

Ekkor a korábban feltárt lelőhelyeken szakmai revíziót is végeztünk annak érdekében, hogy azokat

az ismert lelőhely részeket, amelyeket a korábbi években nem tudtunk feltárni lehetőleg még a kivitelezés előtt megkutathassuk. Továbbá törekedtünk arra is, hogy a lelőhelyek környezetének morfológiai elemzése alapján további lehetséges régészeti helyszíneket is kijelöljünk, növelve ezzel is a kivitelezés megkezdése előtti feltárások hatékonyságát és csökkentve a megfigyelés közben előkerülő lelőhelyrészek leletmentésének kockázatát.¹²

Nagyon fontos volt ennek a munkának az elvégzése, mert már az 1998–2000 közötti feltárásunk alapján is paradigma váltás történt a lelőhely diagnosztikánkban, hiszen nagy felületen láttuk azoknak a lelőhelyeknek a „viselkedését”, amiket a terepbejáráson találtunk meg, és ez egy nagyon fontos értelmező tudást adott azoknak, akik ebben részt vettek.

Másrészt a 3 évnyi feltárás alapvetően átformálta a lelőhelyek nagyságára, kiterjedésére, szerkezetére vonatkozó tudásunkat, mert láttuk, hogy akár több km hosszú, összefüggő felületet adó nagyságú régészeti lelőhelyek is létezhetnek, amit korábban nem nagyon tapasztaltunk még.¹³ Emiatt szükségszerű volt, hogy a 2002-es tudásunk birtokában újra- és átértelmezzük a 10 évvel korábbi, ennek a tapasztalati tudásnak egyetlen elemével sem rendelkező lelőhely diagnosztikánkat. Ez nagyon fontos folyamata volt az M5 feltárásoknak, a továbbiakban ennek mentén végeztük a lelőhely diagnosztikánkat, már csak a

4. kép A geofizikai felmérés és a feltárási összesítő térkép összevetése. Középen a 216. számú sír.

2002-es szemüvegünkön keresztül láttuk a lelőhelyet, nem pedig az 1991–1992-esen keresztül.

A subasai lelőhely esetében az 1998–2000-es tapasztalatok alapján teljesen egyértelmű volt tehát 2002 késő őszen, hogy tovább folytatódik déli irányban, hiszen a feltárt felszín déli szélén található objektumok a nyomvonalban erre folytatódtak, bent voltak a déli szelvényfal alatt. Emiatt nem volt kétséges, hogy ott további feltárásokat kell végezzünk, és ezt jeleztük is a beruházónak.

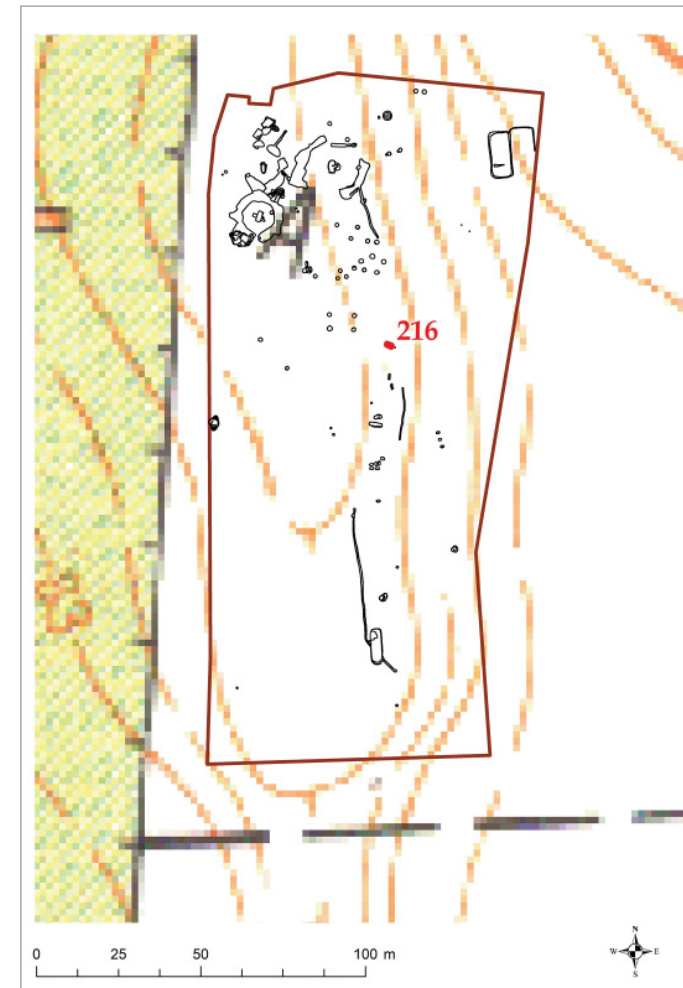
Az 1998–2000-es feltárás korszakai közül elsősorban a kelta, és avar kori település folytatására számítottunk, továbbá sejthető volt, hogy további szarmata kori körárkos sírok is előkerülhetnek majd. A feltárássra újonnan kijelölt terület északon csatlakozott Bozsik Katalin feltáráshoz a 162+870 km szelvényben, déli szélét pedig a 163+000 km szelvénynél jelöltük ki.

Ekkorra azonban az eredeti ásatásvezetők közül Bozsik Katalin már nem dolgozott a Múzeumban,

Kürti Béla pedig nem vállalt további feltárást (Szalontai–Sz. Wilhelm 2006, 134), ezért az ásatás folytatását Mészáros Patríciával és Paluch Tiborral vállaltuk el.

Az ásatást 2004. június 28-án kezdtük el és augusztus 9-én fejeztük be. A feltárt terület nagysága 18343 m², a feltárt objektumok száma 114 volt. Az objektumok több korszakra keltezhetők: kelta településrészlet, 3 szarmata kori körárkos sír, néhány késő avar kori település objektum, egy honfoglalás kori sír, és kevés késő középkori – újkori település-objektum került elő (5. kép).¹⁴

Mindkét feltárási ciklusra érvényes volt, hogy nem csak kizárólag az autópálya kisajátítási határai (vadvédő kerítések) között végezhattük az ásatást, hanem a nyomvonal nyugati oldalán is, ahol az autópálya és a subasai kiskertek közé telepíteni tervezett zajvédő erdősáv területét is feltárhattuk, tekintettel arra, hogy oda több száz fát terveztek ültetni, ami veszélyeztette a lelőhely épségét.

5. kép A 2004. évi feltárás összesítő térképe.

Az ásatási felület déli felében került elő a dolgozatunk témájául szolgáló 216. számú objektum.

216. objektum (6–10. kép): A sírgödör T.: Ny–K (290–110°). Férfi, Ad. (30–40 év, inkább a 40-hez közelebb),¹⁵ europid (pamiri-x). A halott T.: Ny–K (290–110°). Le-kerekített sarkú, téglalap alakú sírgödör, falai függőlegesek, alja egyenetlen, enyhén lejt a felsőtest irányában. H.: 196 cm, sz.: 84 cm, m. lábnaál: 37 cm, m. a fejnél: 45 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, a csontok megtartása jó. A csvh.: 173 cm, a rekonstruált termet: 165 cm. A halott kezeit a törzsére fektették, a kézfejek a medencecsonton kerültek elő. A lábak nyújtott helyzetűek.

A sírban egy részleges lovasmetekézést is feltártunk lábvégnél. A sír falához szorosan odatámasztva kerültek elő lábcsontok, irányításuk merőleges a sír tengelyére. Három lábcsont feküdt alul, és erre fektették hosszában a koponyát, orral dél felé, ami így ugyancsak merőleges volt a sír tengelyére. Egy negyedik lábcsont viszont a koponya bal felén helyezkedett el, félig a koponyának nekitámasztott helyzetben. A „lócsont csomag” hosszirányban 74 cm helyet foglal el, sír tengelyével egyező irányban pedig 40 cm-t. A csontok laposan elterítve helyezkedtek el, a sírgödör aljától mért legmagasabb pont 19–20 cm magasan volt. A lócsontok megtartása nagyon jó.

6. kép A sír feltárása a nyelés után.

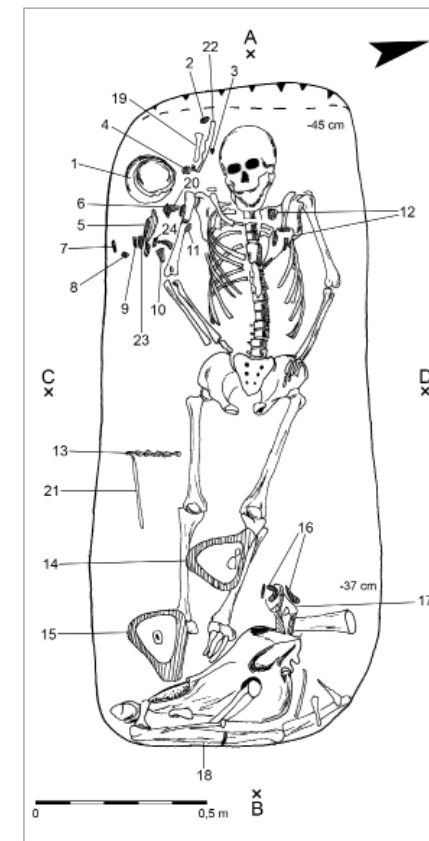
7. kép A feltárt sír nyugati harmada.

8. kép A lábhoz tett részleges lótemetkezés.

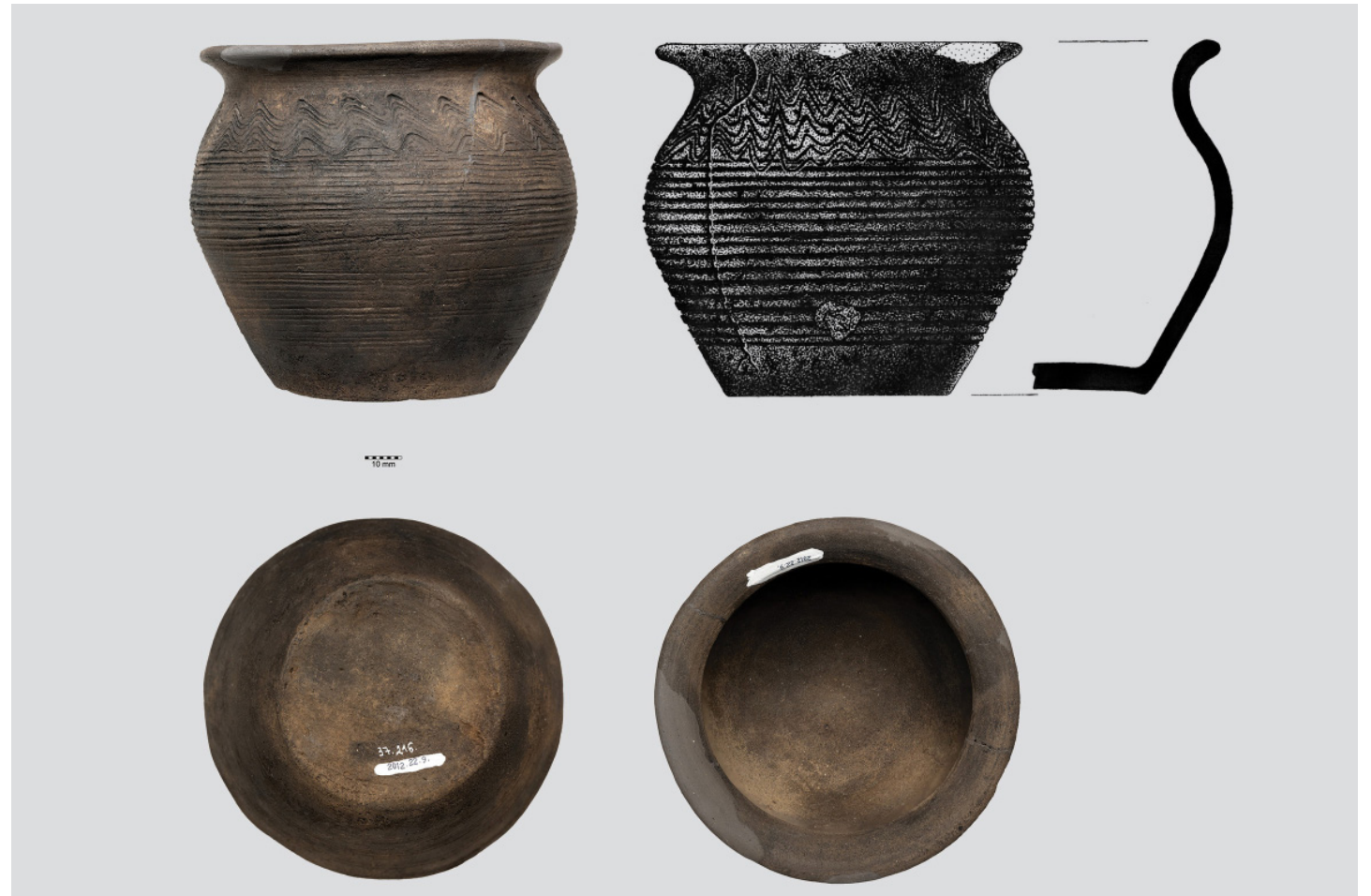
9. kép A feltárt sír fotója.

10. kép A feltárt sír rajza.

Mellékletek:

1. Fazéka koponyajobb oldalán (11. kép). Kézi korongon készült, aprószemcsés homokkal soványított fazék. Felülete kissé érdes, külső oldalán szürke, szürkésbarna színűre kormozódott, belső oldalán világosbarna alapon szürkefoltos. Jól kiégetett, közepes méretű, felső harmadában kiszélesedő, pereme egyrészt kihajló, másrészt az élein legömbölyített. Peremének csak kis része hiányzik, ennyiben kiegészített, egyébként ép edény. Közvetlenül a perem alatt, a fazék nyakát 6 tagból álló, befésült hullámvonalköteg díszíti. A vállától az edény aljáig sűrűn befésült vízszintes vonalkötegek futnak körbe. Ma.: 12,2 cm, pá.: 13 cm, fá.: 8 cm.

11. kép Fazék.

2-5., 7-12., 23. és 25.: melléklet, valamint négy töredék mellékletszám nélkül (12. kép). Tegez hosszanti oldalpálcáinak töredékei a test jobb oldalán. A 2-5. számú darab a koponya jobb oldalán került elő. A 7-12., 23-25. számú a felkarcsonton, illetve mellette feküdt. Vasmerevítéses tegez oldalát merevítő, korrodált, kerek és ovális átmetszetű vaspálca töredékek. Néhány töredék vége laposra elkalapált, levél alakúra formált.

5., 13. és 24. Vasmerevítéses tegez nyakrészét merevítő, korrodált, téglalap keresztmetszetű keresztpánt töredékek a jobb combcsont külső oldalán (13. kép).

12. kép Tegezvasalások.

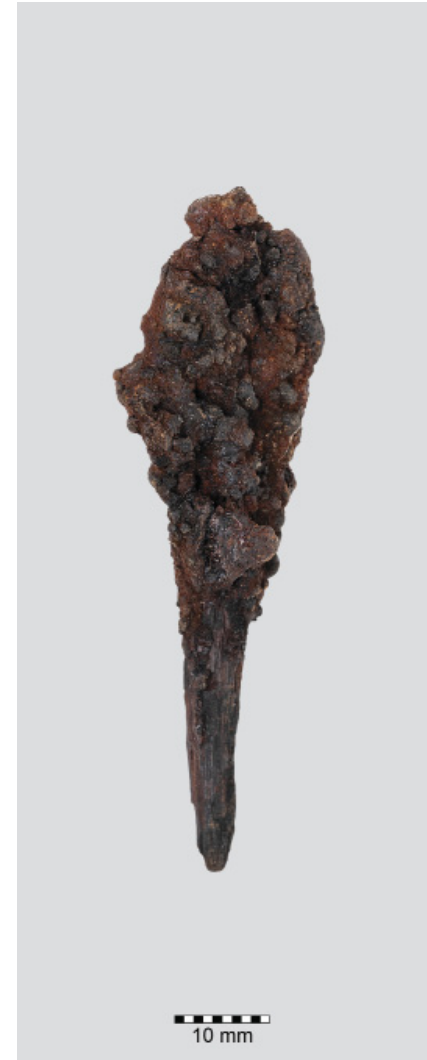

13. kép Tegezvasalások.

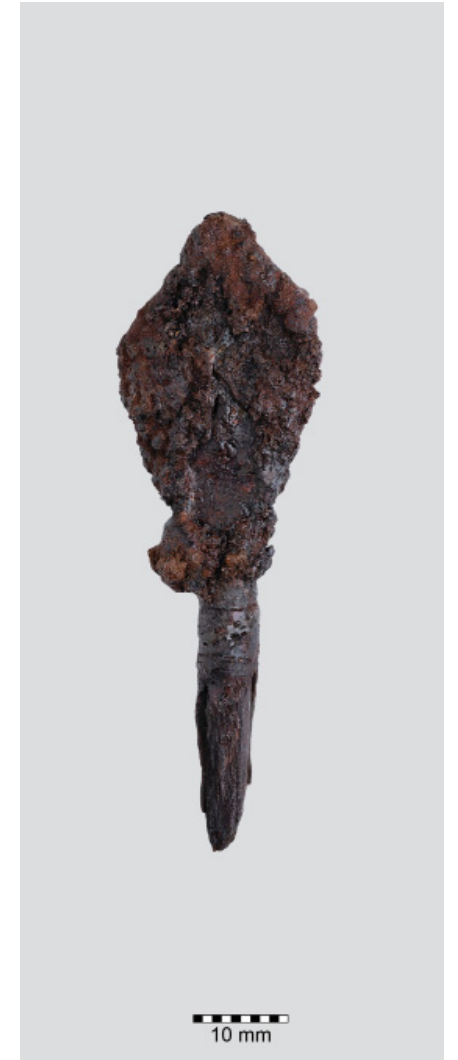
6. Vasnyílhegyek a koponya jobb oldalán (14–16. kép). Öt darab összekorrodálódott és két különálló, korrodált, vasból kovácsolt, deltoid és rombusz alakú nyílcsúcs. Deltoid alakú, rövid vágóélű, korrodált nyílcsúcs. Tüskéjén függőleges irányú farostok. H.: 6,8 cm, sz.: 2,2 cm, v.: 0,6–0,7 cm. Két nyílcsúcs tüskéjének vége letörött. Mindegyik tüskén farost, némelyiken a bandácsolás nyoma fedezhető fel. A legnagyobb nyílcsúcs h.: 10,4 cm, sz.: 2,7 cm.

14. kép Nyílcsúcsok.

15. kép Nyílcsúcs.

16. kép Nyílcsúcs.

12. Tegez akasztófül (17–18. kép). Két végén laposra elkalapált, levél alakban kiszélesedő, középső részén U alakban meghajlított, kerek keresztmetszetű, korródált akasztófül. Az egyik példány ép a másik hiányos.¹⁶

17. kép Tegezakasztó.

18. kép Tegezakasztó.

14. Vaskengyel a két lábszár között (19. kép). A kengyel füle a bal térdkalácson van, a kengyel tengelyének iránya észak-dél. Erősen korrodált, gyenge megtartású, erősen töredezett, enyhén aszimmetrikus, körte alakú kengyel két nagyobb összeilleszthető töredéke. Függesztőfüle trapéz alakú, szögletes szíjbújtatója a korróziótól alig látható. Szára laposra elkalapált, talpalója ívelt, két szélén és közepén bordával erősített. Ma.: 18,2 cm, sz.: 14,5 cm, a szár sz.: 2–2,2 cm, v.: 0,9–1,2 cm, a talp sz.: 3,4 cm.

19. kép Vaskengyel.

15. Vaskengyel a jobb lábszár külső oldalán (20. kép). A kengyel füle a lókoponya felé néz, a kengyel tengelyének iránya északnyugat-délkelet. Erősen korrodált, gyenge megtartású, erősen töredezett, enyhén aszimmetrikus, körte alakú kengyel töredékei. Függesztőfüle trapéz alakú, szögletes szíjbújtatója a korróziótól alig látható. Szára laposra elkalapált, talpalója ívelt két szélén és közepén bordával erősített. Ma.: 18,6 cm, sz.: 16 cm, a szár sz.: 2 cm, v.: 0,9–1,2 cm, a talp sz.: 3,5 cm.

20. kép Vaskengyel.

16-17. Karikás csikózabla a bal lábszár külső oldalán a lókoponya előtt (21. kép). Erősen korrodált, csuklós szájvasú, karikás csikózabla. A zabla egyik, laposra elkalapált karikája letörött a szájvasról. A szájvasak h.: 10,5 cm, v.: 1,2–1,5 cm, a zablakarika átm.: 6,4 cm, sz.: 1 cm, v.: 0,7–0,9 cm.

18. Részleges, lószerszámú lótemetkezés a sír lábvégeiben. Alul fekszenek a lábak, felül a fej helyezkedett el (8. kép).

19. Íjkarvégcsont a koponya jobb oldalán (22. kép). Enyhe ívben meghajló, keskeny, egyik oldalán egyenes, töredékes csontlemez. H.: 9 cm, sz.: 1,6 cm, v.: 0,15–0,2 cm.

21. kép Csikózabla.

22. kép Íjcsontok.

20. Tegezfedél csontlemeze a koponya jobb oldalán (23. kép). Vékony, téglalap alakú csontlemez töredékei. A két töredékes csontlemez összeilleszthető, felületükön a tegez nyakrészét merevítő oldalpálcák tegezfedélre ráhajló vasalatának rozsdás elszíneződése látható. A nagyobb darab szélén apró fúrt lyuk van. A harmadik töredék a fedéllemezre ráhajló vasalat vége, amelyet egy vasszeggel rögzítettek fedél-deszkához. Közvetlenül a vasalat alatt vékony csontlemez darabja. A vasszegen körbe függőleges irányú famaradvány. A két csontlemez együttes h.: 9,7 cm, sz.: 1,5 cm, v.: 0,1 cm, a vasszeg h.: 1 cm.

21. Íjkarvég a jobb combcsont külső oldalán (24. kép). Két nagyobb és hat kisebb méretű, enyhe ívben meghajló, gyenge megtartású, vékony, töredékes csontlemez. Felülete erősen kopott. A legnagyobb téglalap alakú töredék egyik vége tompaszögben kissé megtörik és kiszélesedik. A töredékek eredetileg íjkarvég merevítései lehettek, ugyanakkor felületükön irdalás nyoma nem látható. A két nagyobb csontlemez h.: 11,1 cm és 8,9 cm, sz.: 1,8–2,1 cm és 1,8 cm, v.: 0,1–0,2 cm.

23. kép Tegezfedél csontlemeze.

24. kép Íjcsontok.

22. Íjvégcsont a koponya jobb oldalán a 19. melléklet mellett (25. kép). Enyhe ívben meghajló, keskeny, téglalap alakú töredékes csontlemezek. Az egyik töredék vége ívben záródó. H.: 9,6 cm és 7,6 cm, sz.: 1,8 cm és 1,3 cm, v.: 0,1 cm.

23. Narancssárga/fehér színű, pattintott kovakő a jobb felkar külső oldalán (26. kép). Méret: 2,6×2,3 cm.

Értékelés

A Kiskundorozsma-subasa 216. sír egyedüli honfoglalás kori objektum volt a feltárásunkon. Előkerülése azért nem okozott meglepetést, mert ismert tény volt, hogy Bozsik Katalin már 6 évvel korábban 7 honfoglalás kori sírt tárt fel ezen a lelőhelyen. Ugyanez érvényes az 1998–2000-es ásatás többi korszakára is, hiszen pontosan ugyanezen népek és kultúrák jelenségeit találtuk meg mi is.

A meglepetést sokkal inkább az okozta, hogy a 216. sír nagyon távol, 104 méterre feküdt a másik 7 sírtól,¹⁷ ami jóval nagyobb volt annál a távolságnál, amit az akkori szakirodalom még egy közösség temetőjének tudott értelmezni. A sír értékelésénél az első és legfontosabb kérdés tehát az, hogy magányos, a másik közösségtől függetlenül eltemetett egyénről van-e szó, vagy ugyanannak a közösségnek nagyobb

25. kép Íjcsontok.

távolságra elhantolt tagjaként értelmezzük a 216. sír halottját?

A kérdés megválaszolásához több szempontot is érdemes figyelembe venni. A magányos sírok kérdése régóta foglalkoztatja a kutatást, de a mára lassan megnyugvó álláspontok alapján inkább beszélhetünk egy szállási terület egymástól elkülönülő sírjairól, mint klasszikusan, valóban egyedül, nagy távolságban a közösség temetőjétől elkülönülő magányos sírről (Türk – Lőrinczy 2015, 45). Tekintettel arra, hogy

26. kép Kovakő.

a 216. sír korban teljesen azonos időszakra tehető a másik 7 subasai 10. századi sírral, ezért ezt a következtetést jelen esetben sem lenne célszerű felülbírálni. Úgy véljük, hogy a nagy távolságra eltemetett egyének esetében sokkal inkább az okokat lenne célszerű kutatni és magyarázatot keresni a jelenség hátterére.

Folytatva azonban a Subasa-hegyen temetkező közösség létszámára vonatkozó vizsgálatot, a további lehetséges sírok előkerülésének valószínűségével kapcsolatban érdemes néhány apró észrevételt tenni.

A subasai lelőhelyhez északról közvetlenül csatlakozik a 26/73. (M5 Nr. 35., id.: 34758 számú) Szeged, Kiskundorozsma-Subasa-Vágóhíd nevű lelőhely (Szalontai – Tóth 2003), amelyen honfoglalás kori sír nem kerül elő, tehát ebben az irányban biztosan nem terjedhetett a közösség temetője.

A 26/78. lelőhely feltárása 2004-ben a 163+075 km szelvényben ért véget, mivel további leletek nem kerültek elő a humuszolt felszínen. A 216. sírtól tehát 120 méterre volt a feltárásunk déli határa, így egy mintegy 11 340 m² nagyságú területen nem került elő újabb honfoglalás kori sír.

Ettől a ponttól 130 méterre délre azonban egy másik nyilvántartott régészeti lelőhely is található: 26/90. (M5 Nr. 38., id.: 42339). Ahol 1998-ban megelőző feltárást folyt, majd 2005-ben mentő feltáráson egy késő bronzkori település részletet és egy késő avar

kori temetőt tártunk fel (Szalontai 2018). Ezeken a feltárásokon ugyancsak nem kerültek elő 10. századi temetőre utaló nyomok.

Azonban a két ásatás közötti terület is régészeti kutatottnak számít, hiszen az M5 autópálya építésén régészeti felügyeletet biztosítottunk 2005-ben így a 26/78. és a 26/90. számú lelőhelyek közötti 130 méter hosszú szakaszon is, de semmilyen régészeti nyomot nem találtunk.

Mindezek alapján biztosan megállapítható, hogy az autópálya nyomvonalán dél és észak felé biztosan nem terjedhet tovább ennek a közösségnek a temetője. Ugyancsak megállapítható az is, hogy keleti irányban sem számolhatunk további sírokkal, mivel az autópálya nyomvonala egészen a Maty-ér medréig ér, így a természetes meder zárta le a Subasa-hegy keleti lejtőjét, ezt pedig teljes egészében megkutatuk. Bozsik Katalin ásatása teljesen lefedte az autópálya nyomvonalát, a feltárási szelvény keleti széle a Maty-ér medre mellett húzódott, így a feltárt 7 sírtól keletre aligha lehet számítani újabb sírok előkerülésére.

A keleti irányra vonatkozó megállapításunk nem általános érvényű, mivel a 2004. évi feltárás északi határának vonalában némiképp megváltozik a nyomvonal és a Maty-ér térbeli viszonya. Itt található ugyanis az a – fentebb már említett – hidrológiai jelenség, ahol a Maty-ér fő ága és a lefűződött, legkülső

ága egyesül (*1. kép*). Itt mindkét mederben van egy kis kanyar, aminek köszönhetően az autópálya nyomvonala mintegy 150 méterre került az egyesült medertől, és ezt a felületet értelemszerűen nem tudtuk feltárni, így ott további sírok előkerülését nem tudjuk kizárni. Ennek valószínűségét azonban némiképp csökkenti az, hogy Subasa-hegy autópálya felőli pereme nagyon erősen lejt kelet, a Maty-ér medre felé (*27–28. kép*). Ez a lejtés már a 2004. évi feltáráson is megfigyelhető volt, egészen meredek nyesett felszín eredményezve ezzel. Az érhát legmagasabb pontján ugyanis a tengerszint feletti magasság 84,82 Bfm volt a humuszolt felszínen, a feltárás keleti szélén pedig 80,66 méter, azaz alig 60 méteren 4 méter lejtése van a terepnek. Ezen az erősen lejtő felszínen már csak újkori jelenségek kerültek elő. A 216. sír fej felőli végén a nyesési szint magassága 83,88 Bfm volt, azaz a legmagasabb terepszinten ásták meg.

A lejtős terepnek volt még egy növényzeti jellegzetessége, amiből ugyan nem lehet egyértelműen visszakövetkeztetni a honfoglalás kori hidrológiai viszonyokra, de mint modern jelenség mindenképpen említésre méltó: a feltárás keleti fele, kezdve az érhát lejtőjétől, náddal volt benőve, ami a humuszolás után is egészen sűrűn fedte a nyesett felszín (kizöldült). Ez a vizes környezetre jellemző flóra mindenesetre azt jelzi, hogy a talaj nedvességtartalmát – és így a növényzetet is – a Maty-ér közelsége jelen-

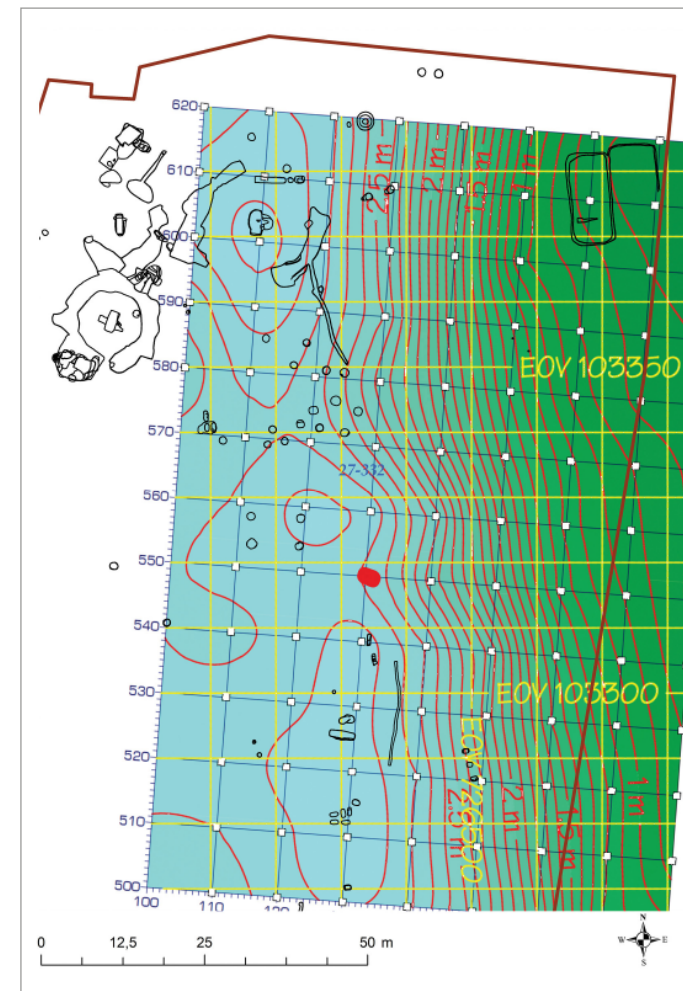
tős mértékben befolyásolta, és ez minden valószínűség szerint így lehetett a honfoglalás korában is.

Más a helyzet a temető nyugati irányban való terjeszkedésének lehetőségével. Bozsik Katalin ásatásán a feltárás nyugati határai nem 4–7 méterre volt a legnyugatabbra fekvő 300. sírtól (Türk–Lőrinczy 2015, 45), hanem 13–14 méterre. Ugyanakkor igaz, hogy ez még mindig töredéke annak a távolságnak, ami a sírok közötti üres terület volt, tehát semmiképpen sem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy további sírok maradhettek még a nyomvonalon kívüli fel nem tárt területeken. Az a homokdomb ugyanis, amelyen a sírok előkerültek nyugati irányban még mintegy 100–120 méterre terjeszkedik, majd lassú lejtéssel húzódik a Subasa-hegy nyugati szélén található szikes medence irányába. Ennek a dombhátnak tehát van olyan fel nem tárt felülete, ahol elvileg még akár egy nagyobb sírszámú temető is elérhet. Ennek valószínűségét még akkor sem zárnánk ki, ha tudjuk azt, hogy a feltárás nyugati szélétől mintegy 50 méterre egy sorban számos hétvégi nyaraló áll a Maty-parti utcában, és nincs tudomásunk arról, hogy ezek építésekor, vagy bármikor régészeti lelet került volna elő innen.¹⁸

A kérdés tárgyalásánál végezetül szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, az eddig feltárt 8 subasai temetkezés esetében egyértelműen megállapítható,

27. kép Szeged, Kiskundorozsma-Subasa: a 10. századi temető összesítő térképe.

28. kép A feltárás előtti felszín mikro-szintvonalas felmérése. Tanagra Kft.

hogy a sírgödörök megásása során törekedtek a legmagasabb térszínen, a dombhát gerincén egy észak-déli irányú tengely mentén elhelyezni halottaikat. A sírhelyek kiválasztásának folyamatában a legmagasabb térszín előnybe részesítése úgy tűnik, hogy a régió más, ugyancsak hasonló szerkezetű temetői esetében is egyértelműen felfedezhető, mivel az öthalmi és a kiskundorozsma-hosszúhátú lelőhelyeken is ugyanez figyelhető meg (Türk – Lőrinczy 2015, 207, 66. kép 1–2; 159, 18. kép; Szalontai 2016a). Ez a tendencia nem lehet kizárólagos érv arra vonatkozóan, hogy további 10. századi sír előkerülésére nem számíthatunk a subasai dombon, mivel annak gerince az autópálya nyugati oldalán, a kiskertekben ér véget. Mindezzel együtt egy megfontolandó érv lehet a kérdés további mérlegelésénél.

Összefoglalva tehát a 10. századi közösség temetőjének nagyságával kapcsolatos ismereteinket az állapítható meg, hogy további sírok előkerülésére kizárólag az autópálya nyomvonalától nyugatra, a subasai kiskertekben van esély, minden más területen kizárható ez. Akár így lesz, akár nem, a 216. sír magányos sírként való értelmezése ma nem tartható, azt mindenképpen egy egységként kell kezeljünk a másik 7 sírral, és sokkal valószínűbb, hogy egy közösség egymástól elkülönülő temetkezéseiről van szó (Kovács 2013, 514, 550).

Rátérve a sír elemzésére megállapíthatjuk, hogy lényegében minden jellegzetességében, a temetkezési szokásokban, a sírban talált leletek elhelyezésében, és a leletanyag tipológiájában is az általános 10. századi képet mutatja.

A sírgödör formája, mérete és tájolása általános jellegzetességeket mutat. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör éppen csak annyival hosszabb a halottnál, hogy a lócsontok elférjenek a lábak végében. Tájolása minimális eltéréssel megegyezik a honfoglalás korban általános nyugat-keleti irányítással, szélessége és mélysége éppen ahhoz elegendő, hogy a lepelbe csavart elhunyt elférjen benne.

A lábvégnél talált lókoponya és 4 lábcsont bizonyosan egyidőben kerültek a sírgödörbe a temetési rítus részeként, utólagos beásásnak ugyanis nem volt nyoma a sír feltárása közben. Nagyon valószínű, hogy bőr nélküli részleges lótemetkezés lehetett, mivel a csontok között nem találtunk farokcsontokat, továbbá a lábcsontok nem olyan anatómiai helyzetben feküdtek, ahogyan az egy bőrben hagyott lábtól elvárható lenne.

Hasonló következtetésre jutunk akkor is, ha a lócsontok által elfoglalt terület nagyságát vizsgáljuk. A 216. sírban meglehetősen kis helyet foglalt el a 4 láb és a koponya. A lóbőr nélküli részleges lótemetkezések kapcsán már korábbi kísérleti kutatások kimutatták, hogy a koponyával és lábcsontokkal együtt

hagyott lóbőr összehajtott állapotában mintegy 60×40×60 cm nagyságú csomagot tesz ki (Bálint 1971, 41; Vörös 2000, 371). Mivel a subasai sírban ennél kisebb térfogatot töltenek ki a csontok, ezért úgy véljük, hogy nem bőrbe csavarva teheték a sírba, hanem a lábakat és a fejet levágva, önállóan.

Talán ezért sem volt felkantározva a ló feje, amire abból következtethetünk, hogy a zabla nem a szájában, hanem a homloka előtt volt. Nem került a sírba a nyereg sem, mivel nem találtunk hevedercsatot. A kengyelpár valószínűleg a bőrszíjjal együtt került a sírba.

A zabla a honfoglaló magyar lovasoknál megszokott kétkarikás csikózabla volt, melynek szájasai egyforma hosszúak voltak, azaz nem volt aszimmetrikus. Ugyancsak általános típusúnak tartható a körte alakú kengyelpár is.

A halott mellé helyezett edény és a benne lévő útravaló sem tekinthető ritka szokásnak a 10. századi népességnél. A Szeged környéki régióban 6 lelőhelyről 14 olyan sír ismert, amelyben edény került elő (Türk – Lőrinczy 2015, 61). Merva Szabina nagy területről gyűjtött analitikája alapján megállapította, hogy a honfoglalás kori edények esetében az edény sírbéli helye inkább esetleges (jellemzően a fejnél, vagy a lábánál vannak elhelyezve), sem nemre, sem társadalmi helyzetre vonatkozó következtetéseket nem tudunk ezekből levonni (Merva 2014, Mer-

va 2016). A subasai sír edénye is tökéletesen illeszkedik abba a 10–11. századra jellemző tendenciába, hogy a halott mellé helyezett edények között a fazekak aránya kb. kilencszerese az összes több edénytípusnak. Ráadásul a subasai edény méretében, anyaghasználatában, készítési technikájában és díszítésében is teljesen megegyezik a korabeli trendekkel (Kvassay 2013, 502–503).

A vaspálcás nyíltartó tegez lecsatolt állapotban az íjjal együtt a halott jobb oldalán feküdt, ami a Szeged környéki régióban általánosnak számít (Türk–Lőrinczy 2015, 57). A vaspálcák töredékessége miatt nehéz rekonstruálni a tegez egykori formáját, mindössze annyi bizonyos a darabok sírbéli helyzete alapján, hogy az alja és valószínűleg a nyaka vagy a szája vaspánttal volt megerősítve, szája pedig csontfedeles volt. Annyi állapítható még meg, hogy a tegez két végén kívül, a tegez nyakán vagy testén nem volt vaspánt erősítés, mivel ilyen jellegű töredékeket csak két helyen találtunk a sírban. A tegezfénék vasalása és a száj-illetve nyakpálcák távolsága alapján a tegez magassága 75–80 cm lehetett, azzal a megjegyzéssel, hogy a fej körül elszórtan elhelyezkedő vaspálca töredékek helyzete alapján pontosan nem lehet meghatározni a méreteket.

A honfoglalás kori tegezek rekonstrukciójával modern, nagy anyaggyűjtésen és alapos elemzésen alapuló munkájában Révész László (Révész 1985),

majd Mesterházy Károly foglalkozott (Mesterházy 1994), összefoglalva a korábbi irodalmak tanulságait. A tegez csontmerezítőket és ezen belül a tegezfedő csontlemezeket pedig Straub Péter vizsgálta elsősorban időrendi szempontból és arra a következtetésre jutott, hogy használatuk a 10. században folyamatos volt (Straub 1999).

A nyílhegyek a halott feje mellett kerültek elő, amiből arra következtethetünk, hogy a tegezen hegygel felfelé voltak elhelyezve. A vesszőket a leggyakoribb honfoglalás kori típussal, a rövid vágóélű, deltoid alakú hegygel szerelték fel, a megfigyelt felületi nyomok alapján bandázsolással. A tegez nem volt teli, csak néhány nyílvevő került bele a temetés előtt.

Az íj karcsontjai eredeti helyzetben kerültek elő, a két csont legtávolabbi végei közötti távolság 118 cm volt, amiből arra következtethetünk, hogy nem felajzott, hanem nyugalmi állapotban tették a sírba a fegyvert. Markolatcsontot nem találtunk, így valószínűleg enélkül használhatták az íjat.

Összehasonlítva a másik 7 subasai sírral elsőként azt kell kiemeljük, hogy közülük egy volt későbbi beásással megbolygatva, és egy maradt érintetlen, a másik 5 sír rabolt volt, azokban csak nyomokban maradtak meg a viseleti elemek és a temetkezési mellékletek.

A kis temetőben négy férfit temettek el, közülük kettő fegyveres, lovasíjász volt (131., 143. sír). Tájéolásuk nyugat-kelet, ebben megegyeznek a 216. síréval,

de előfordult köztük egy északnyugat-délkelet és délkelet-északnyugat, azaz fordított tájolású sír is. A sírgödörket mélyebbre ásták, mint a 216. sírt, ez alól csak a 129. sír volt kivétel a maga 47 cm-es mélységével.

A 216. számú subasai sír bemutatásával az utóbbi évtizedekben Szeged előterében feltárt 10–11. századi temetkezéseinek száma egy újabb sírral növekedett.

A lelőhelyek közül több is található a Maty-ér és vízrendszerén belül, melyek közül egyedül a Szeged, Csongrádi úti temető az, amelyik a mai város határain belül fekszik, de természetesen kívül a középkori és késő középkori lakott részeken.¹⁹ Azaz a honfoglalás kori lelőhelyek is messze elkerülték a mai város centrális részeit (Szalontai 2019b, 178–180).

A lelőhelyek döntő többsége a Maty-ér és vízrendszere mentén található, általában közvetlenül a vízparton, vagy ahhoz nagyon közel. Néhány lelőhely a nagyobb vizektől távolabb, de kisebb-nagyobb felszíni vizek közelében található (Rösze, Feketeszel; Rösze, Király-tanya; Zsombó, Bába-dűlő; János szállás, Katonapart; Jánosszállás, Gróf Árpád földje²⁰).

A 10. századi lelőhelyek esetében nem tudunk olyan tiszta, az utakra és az átkelőhelyekre koncentrálnó védelmi rendszer modellt felállítani, mint az avarságnál (Szalontai 2019a). Ennek egyik oka az lehetett, hogy 10–11. századi magyar népesség lélek-

száma – a most ismert lelőhely és sírszám alapján – lényegesen alacsonyabb lehetett, mint pl. a 8. századi avarságé. A másik ok a két népesség életmódjából adódhat: a majd 200 éve a Kárpát-medencében élő avarság letelepedett életmódot folytatott, amelyben inkább a települések állandósága lehetett a jellemző, szemben a 10–11. századi magyarsággal, amelyet egy átmeneti életmódformával jellemezhetünk. Megtelepedéskor – különösen a Dorozsma környéki lelőhelyek esetében – érezhetően nem az utakhoz vagy az átkelőhelyekhez való közelség tűnt elsődleges szempontnak, hanem az, hogy a környék legmagasabb pontjait találják meg,²¹ ahonnan egyébként vizuálisan is ellenőrizhető volt a környék, ezzel is biztosítva az utak ellenőrzését. Ezek lehettek löszös maradványfelszínek (pl. Öthalom), de lehettek a Matynak a környezetéből kiemelkedő érhátjai is. Azoknál a lelőhelyeknél, amelyek közvetlenül a Tisza árterének peremén található²² nem tudunk hasonló következtetésre jutni, mert nem a környezetükből kimagasló dombokon található, és tulajdonképpen a kivezető országút is messze van tőlük. Esetükben talán nem járunk messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy a Tisza vonalát, illetve a Tiszához

kapcsolódó felszíni vizek közötti átjárókat tarthatták ellenőrzésük alatt.

A lelőhelyek közül a Kiskundorozsma, Vöröshomokdűlőn feltárt szablamarkolatú kardos fegyveres valószínűleg a Halas felé, a Kalocsa környéki dunai átkelő felé vezető utat vigyázhatta (nem pedig a Káliz út védelmét látta el, mint azt korábban vélte a kutatás) (Bende et al. 2002, 375, 75. jegyzet). A Szeged, Csongrádi úti lelőhelyen feltárt 13 síros temető fegyveresei²³ a Csongrád felé vezető utat ellenőrizhették, melybe kissé távolabb besegített a Székhalomba eltemetett lovas-íjász és saját kis közössége is (Kürti 1994a, 373). A vízrendszer túlsó oldalán feltárt sándorfalvi 107 síros 10. századi temető közössége minden valószínűség szerint már a tiszai révhez vezető utat vigyázhatta.

A Szeged előteréből ismert honfoglalás kori temetők fontos jellegzetessége, hogy a sírok között nagy számban találunk fegyveres, lovas, katonai réteget, és ahol nem fegyveres férfi került eddig elő, hanem rozettás lószerszámos, középréteghez tartozó női sír, ott is lehet azt feltételezni, hogy a környezetében voltak, vannak még fegyveres férfiak is. E jegyek alapján az itteni közösségek egyik fő feladata mégiscsak az álta-

luk lakott terület teljes védelmének ellátása lehetett. A földrajzi elhelyezkedésük alapján azonban nem tudjuk, hogy mekkora lehetett és hol helyezkedett el a védett területük. Volt-e egyáltalán közösen kijelölt és védett terület, vagy mindegyik közösség a saját közvetlen körzetét felügyelte? Nem tudjuk, és régészeti eszközökkel nem is tudunk erre válaszolni.

A korszak temetőinek topográfiáját értékelve egyértelműen megállapítható, hogy lényegében lakatlanul, de nem ellenőrizetlenül hagyták a Maty-éren belüli területeket és zömmel a környező vízrendszer mentén foglalták el szállásaikat. Nincsenek megtelepedésre utaló nyomaik a tiszai átkelőhelynél, sem a tiszai kikötő környékén, de még a középkori Szeged lakott részein továbbra sem jelentek meg. Ahhoz legközelebb a kundombi és a gedói temetők közösségei voltak, de ők is messze a lakott részeken kívül éltek. A Maty-ér és vízrendszere által körülölelt terület és ezzel a tiszai átkelőhely ellenőrzése lényegében az avar kori védelmi rendszerhez hasonlóan működött, de az avarsággal ellentétben a 10. századi magyarság nem közvetlenül az átkelőhelyek mellől, hanem a táj ellenőrzését biztosító magaslatokról látta el ugyanezt a feladatát.²⁴

Jegyzetek

1. A közhiteles lelőhely nyilvántartásban ma már 42163 számon azonosított lelőhely korábban két, Csongrád megyei kötöttségű nyilvántartási számot kapott. Egyrészt megkapta a 26/78. számot, amely a megyei települések között a 26. sorszámot viselő Kiskundorozsmán fellelt 78. lelőhelyet jelenti. Másrészt kapott egy másik sorszámot is, mely az M5 autópálya megyei szakaszán északról dél felé haladva a 37. lelőhelyet jelöli. Mivel a korábbi irodalmakban, a szegedi Régészeti Adattárban és a Régészeti Gyűjteményi leltárban is ezeken az azonosító számokon tartják nyilván a lelőhelyet, ezért használatuk továbbra is célszerűnek tekintendő (kivéve azok számára, akik pl. a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázisát, vagy a közhiteles lelőhely nyilvántartást elérik, és használják). A terepbejárásról, annak módszertanáról és a lelőhelyek számozásáról részletesen lásd: Szalontai 2003, 11–13.
2. Horváth Ferenc: Lelőhelyleírások. MFM RégAd. 1953-97/II-III. Kiskundorozsma határának régészeti lelőhelyei a leendő M5 vonalában (Adatlapok). MFM RégAd. 2276-98.
3. Érdekes adat, mely a környezetre, a lelőhelyek jellegzetességeire vonatkozó következtetések levonására is alkalmas, hogy a terepbejárás összesen 35 db felszíni leletet gyűjtöttek. A később itt folytatott ásításokon összesen 34469 m²-en 229 db objektum került elő, melyek 5 korszakot jeleztek. Nem elhanyagolható adat ez a lelőhely diagnosztika módszertana szempontjából sem: milyen mennyiségű felszíni lelet, mekkora felszín alatti lelőhelyet jelezhet a terepbejárás során, ez talán a lelőhely diagnosztika egyik legizgalmasabb kérdése. Jelen esetben ha átlagokat vizsgálunk, akkor egy 1 db felszíni lelet 948,83 m² nagyságú lelőhelyet, és 6,54 objektumot jelzett nekünk előre a humuszos, kötött talajú domb keleti lejtőjén egy érhatón. Ha az M5 autópálya teljes Csongrád megyei szakaszát vizsgáljuk, akkor ugyanez az érték 1454 m² és 13,72 objektum, kötött talajon pedig 2559 m² és 17,84 objektum volt. A subasai lelőhely felszíni leleti tehát jól jelezték a lelőhely jellegzetességeit. Érdemes azt is kiemelni, hogy a vele északról közvetlenül határos 26/73. számú lelőhelyen ezek az értékek voltak: 4500 m² és 109 objektum, és jórészt egy kora bronzkori települést és temetőt tártunk fel (Szalontai–Tóth 2003), míg a vele délen határos 26/90. lelőhelyen pedig 22 111 m² és 57 objektumot jelzett a terepbejárás során talált 1 db (!), mezolitikorúnak meghatározott kőeszköz (Szalontai–Sz. Wilhelm 2006; Szalontai 2018). Itt pedig egy késő bronzkori település néhány objektumát és egy kis sírszámú avar kori temetőt tártunk fel.
4. Ez az eróziós, feltöltéses folyamat jól érzékelhető volt a lelőhely korábbi feltárásán is, miként a tőle északra elhelyezkedő 26/73. számú Kiskundorozsma-Subasa, Vágóhíd lelőhelyen is (id.: 34758).
5. Az M5 autópályán Szeged-Észak csomóponttól Röszeke felé autózva, elhagyva a Sziksóstóra vezető út felüljáróját, az autópályától néhány tucat méterre balra található ez a meder.
6. Ha Kiskunmajsa felé haladva az M5 autópálya feletti felüljárón jobbra nézünk, akkor kb. 200 méterre ma is jól látható az éles kanyar.
7. Ez ma már alig érzékelhető a meder folyamatos feltöltődése miatt, sokszor már csak az eredeti vízínövényzet élénksége jelzi ezt a folyamatot.
8. A Maty-érrel és településtörténeti jelentőségével az elmúlt évtizedben több tanulmányban is foglalkoztunk. Az eredmények összefoglalását lásd: Szalontai 2019b a további irodalmakkal.
9. A feltárt szakasz a 162+640–162+870 km szelvények közé esett.
10. A feltárásról több előzetes közlemény is megjelent: Bozsik–Kürti 2002; Bozsik 2003; Bálint 2003; Az 5 honfoglalás kori sír feldolgozását Lőrinczy Gábor és Türk Attila végezte el (Türk–Lőrinczy 2015, 23–25), az embertani anyagot Paja László vizsgálta (Paja 2003).
11. Fractal Bt.: Jelentés régészeti-geofizikai mágneses kutatásról. CSOMIG 98-8/1998. M5 26/78. MFM RégAd.: 2366-99.
12. Erről a folyamatról részletesen lásd: Szalontai–Sz. Wilhelm 2006, 134–142.
13. Nem szabad elfelejtenünk, hogy 1991–1992-ben, amikor a nyomvonal terepbejárása zajlott, Magyarország lényegében sehol nem folyt olyan megelőző feltárás, amely egy teljes autópályaszakaszt érintett volna, és ahol valóban nagy felületen lehetett a régészeti nyomokat követni. Ez a tudásbéli hiány, mint tudományos adottság döntő módon befolyásolta a lelőhely diagnosztikát, különös tekintettel a lelőhelyek nagyságának pontos meghatározására, illetve pl. az egymás melletti, azonos korszakú települések értelmezésére.

14. Az ásatási dokumentáció RégAd. 4200-2003, 4390-2004 számon található. Az embertani feldolgozást Marcsik Antónia és Molnár Erika (Szegei Tudományegyetem) végezte. Az állatcsontokat Tugya Beáta vizsgálta (MFM RégAd 5059-2006: M5 autópálya régészeti lelőhelyéről előkerült állatcsontanyag vizsgálta). A 216. sír leleteinek leltározását Varga Sándor (MFM) végezte el.
15. A részletes embertani elemzést lásd az appendixben.
16. A leletek felszedésekor az ép példány nem kapott sorszámot.
17. A feltárásról szóló rövid közleményünk írásakor még nem állt rendelkezésünkre geodéziai felmérés a korábban előkerült honfoglalás kori sírok pontos helyzetéről, ezért tévesen adtuk meg a „kb. 150” méteres távolságot (Mészáros et al. 2004), ami így tévesen került be a szakirodalomba is (Türk – Lőrinczy 2015, 23, 44). Ma már a digitális ásatási térképek segítségével egzakt módon meg lehet állapítani, hogy a Bozsik Katalin által feltárt legdélebbi sír (300. objektum) és a 216. sír közötti távolság pontosan 104 méter volt.
18. Nem messze innen, avar kori sírok kerültek elő az egyik hétvégi ház építésekor 1984-ben (Kürti 1984), így joggal feltételezhető, hogy más régészeti leletek előkerülésének híre is eljutott volna a múzeumba.
19. A tápé-sertéstelepi lovassír is a mai Szeged közigazgatási határán belül került elő, de távol a középkori várostól.
20. Ide tartozik még a Szeged, Bojárhalom lelőhely is, amelynek pontos lokalizációja nem ismert, valahol a domaszéki határban lehetett.
21. Öthalom, Dorozsma-Gépállomás és Jerney-téglagyár, Vöröshomok-dűlő, Subasa, Hosszúhát, vagy éppen a Székhalomba temetett sír. A Dorozsma-Gépállomás lelőhely esetében egy néhány évszázaddal későbbi példával is jól igazolható, milyen fontos pontja volt ez Szeged előterének és a Maty-ér menti vízrendszernek. Csaknem pontosan a Gépállomás előtt építettek fel a magyar honvédek 1849. júliusában a Szegedi Sánc részeként egy négyzet alaprajzú zárt sáncot 4 ágyúállással. Mivel egy bonyolult vízrajzi környezetben csak itt lehetett átkelni a Matyon, ezért a part menti magaslat már a 10. században is ugyanolyan fontos stratégiai szerepet tölthetett be, mint 1849-ben. Innen ráadásul csaknem a Fehértóig el lehetett látni, és ezzel lehetett biztosítani a környék ellenőrzését (Szalontai 2016b, 134).
22. Sándorfalva, Eperjes (Fodor 1985), Algyó 258. kútkörzet (Kürti 1980), Algyó, Távvezeték indító állomás, Tápé, Sertéstelep (Kürti 1994b).
23. Szablya, szablamarkolatú kard, íjászati eszközök, 2 lovassír (Kürti 1994a, 373).
24. A 11a képet Sulyok Bence (2005, MFM Térinformatikai Laboratórium) rajzolta, a 11–26. kép fotóit Bicskei József (Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság, 2019) készítette. Mindketten fogadják érte köszönetemet! A leletek a Móra Ferenc Múzeumban találhatóak 2012.22.9–22. leltári számon.

Irodalom

Bálint 1971 | **Bálint Csanád:** Függelék. In: Pálóczi-Horváth András: 10. századi temető a szabadkígyósi tangazdaság homokbányájában – Tenth century cemetery in the sand-pit of the model farm of szabadkígyós. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 1, 1971, 40–46.

Bálint 2003 | **Bálint Marianna:** Korai Árpád-kori objektumok a 26/78. lelőhely 1998. évi feltárásán – Early Árpád Age archaeological objects excavated at site 26/78 in 1998. In: Szalontai Csaba (szerk.): *Úton – útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán – On the road! Museum research along the intended route of the M5 Motorway.* Szeged 2003, 107–116.

Bende et al. 2002 | **Bende Lívía – Lőrinczy Gábor – Türk Attila:** Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról – Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 8, 2002, 351–402.

Bozsik-Kürti 2002 | **Bozsik Katalin – Kürti Béla:** Szeged, Kiskundorozsma, M5 autópálya, 26/78. lelőhely. In: Marton Erzsébet – Kisfaludi Júlia (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 1999 – Archaeological Investigations in Hungary 1999.* Budapest 2002, 247–248.

Bozsik 2003 | **Bozsik Katalin:** Szarmata-sírok a kiskundorozsma-subasai 26/78. számú lelőhelyen – Sarmatian graves at site 26/78. in Kiskundorozsma-Subasa. In: Szalontai Csaba (szerk.): *Úton – útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán – On the road! Museum research along the intended route of the M5 Motorway.* Szeged 2003, 97–106.

Kovács 2013 | **Kovács László:** A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat – Die landnahmenzeitlichen und früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartiere und Dörfer mit Hinblick auf die Voregeschichte. (Ein Abriss). In: Révész László – Wolf Mária (szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szeged 2013, 511–604.

Kürti 1984 | **Kürti Béla:** Avar temető Kiskundorozsma-Sziksóstó területén. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* 1984, 22–26.

Kürti 1994a | **Kürti Béla:** Régészeti adatok a Maros-torok vidékének 10-11. századi történetéhez – Archäologische Angaben zur Geschichte der Umgebung der Marosmündung in den 10-11-ten Jahrhunderten. In: Lőrinczy Gábor (szerk.): *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára.* Szeged 1994, 369–388.

Kürti 1994b | **Kürti Béla:** Honfoglalók a Maros-torok táján. In: Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet.* A Honfoglalásról sok szemmel 1. Budapest 1994, 161–170.

Kvassay 2013 | **Kvassay Judit:** Kerámia 10–11. századi sírokban. Régi leletek, új lehetőségek – Keramik in den Gräbern des 10.-11. Jahrhunderts (Alte Funde, neue Möglichkeiten). In: Révész László – Wolf Mária (szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szeged 2013, 499–510.

Merva 2014 | **Merva, Szabina:** The Analysis of Pottery from the 10th–11th-century Graves in the Carpathian Basin. Technological and Typo-chronological Studies. In: Doncheva-Petkova, Lyudmila – Balogh, Csilla – Türk, Attila (eds.): *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube. Proceedings of the Bulgarian-Hungarian Meeting, Sofia, May 27–28, 2009.* Archaeological Studies of Pázmány Péter Catholic University Department of Archaeology Vol. 1. София–Piliscsaba 2014, 197–262.

Merva 2016 | **Merva Szabina:** Adatok az 10-11. századi sírokba tett kerámia kutatásához Észak- és Közép-Magyarország, illetve az Észak-Alföld területén – Data on the Research of 10th-11th Century Grave Pottery in North- and Central-Hungary, also in the Northern Part of the Great Hungarian Plain. In: Simonyi Erika – Tomka Gábor (szerk.): *„A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni”. Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2013. január 9–11. között rendezett konferencia előadásai.* Opuscula Hungarica 9, 2016, 59–74.

Mesterházy 1994 | **Mesterházy Károly:** Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál. *Századok* 128/2, 1994, 320–334.

Mészáros et al. 2004 | **Mészáros Patrícia – Paluch Tibor – Szalontai Csaba:** Szeged-Kiskundorozsma, Subasa. In: Kisfaludi Júlia (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 – Archaeological Investigations in Hungary 2004.* Budapest 2005, 286.

Paja 2003 | **Paja László:** Kiskundorozsmai 26/78-as számú lelőhely embertani anyagának rövid ismertetése – Anthropological study of an osteological series of Kiskundorozsma (site 26/78). In: Szalontai Csaba (szerk.): *Úton – útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán – On the road! Museum research along the intended route of the M5 Motorway.* Szeged 2003, 157–163.

Révész 1985 | **Révész László:** Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez – Angaben zum Bau des Köchers aus der Zeit der ungarischen Landnahme. *Acta Antiqua et Archeologica Supplementum* 5, 1985, 35–53.

Straub 1999 | **Straub Péter:** A honfoglalás kori tegezcsontok időrendjéhez – Zur Chronologie der landnahmezeitlichen Köcherknochen. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 5, 1999, 409–422.

Sümegei et al. 2003 | **Sümegei Pál – Juhász Imola – Hunyadfalvi Zoltán – Molnár Sándor – Herbrich Katalin:** Szeged-Kiskundorozsma régészeti lelőhelyek geoarcheológiai vizsgálata – Geoarcheological investigations of the archeological sites at Szeged-Kiskundorozsma. In: Szalontai Csaba (szerk.): *Úton – útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. – On the road! Museum research along the intended route of the M5 Motorway.* Szeged 2003, 169–96.

Szalontai 2003 | **Szalontai Csaba:** Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán – Museological research along the alignment of the M5 motorway. In: Szalontai Csaba (szerk.): *Úton – útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. – On the road! Museum research along the intended route of the M5 Motorway.* Szeged 2003, 11–27.

Szalontai 2016a | **Szalontai Csaba:** A Szeged-öthalmi avar- és honfoglalás kori lelőhelyekről. Gondolatok egy mikrorégió hatalmi struktúrájáról – On the avar and hungarian conquest age sites of Szeged-Öthalom. Notes on the power structure of a micro-region. In: Csécs Teréz–Takács Miklós (szerk.): *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára.* Győr 2016, 687–699.

Szalontai 2016b | **Szalontai Csaba:** Az 1848–1849-es szabadságharc szegedi sáncai. *Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből* 42, 2016, 91–163.

Szalontai 2018 | **Szalontai Csaba:** Újabb avar temető Kiskundorozsma határából. Megjegyzések a hurkos végű csavart bronzdrótok rekonstrukciójához – A newly found avar cemetery from the vicinity of Kiskundorozsma. Comments on the reconstruction of loop-ended twisted bronze wires. In: Hága Tamara Katalin – Kolozsi Barbara (szerk.): *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medencében. 2014-ben Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa.* Tempora Obscura 4. Debrecen 2018, 141–183.

Szalontai 2019a | **Szalontai Csaba:** Berendezkedés a szegedi tájban. Egy mikrorégió újraértelmezett településrendje és hatalmi struktúrája az avar korban – Settlement in the Szeged Landscape. The re-interpreted settlement system and power structure of a micro-region in the Avar period. In: Balogh Csilla–Szentpéteri József–Wicker Erika (szerk.): *Hatalmi központok az avar kaganátusban. – Power Centres of the Avar Khagante.* Kecskemét 2019, 375–398.

Szalontai 2019b | **Szalontai Csaba:** Szeged születése. Megtelepedés a szegedi tájban a város kialakulásáig. Opitz Archaeologica 14. Budapest 2019.

Szalontai–Tóth 2003 | **Szalontai Csaba – Tóth Katalin:** Szeged-Kiskundorozsma-Subasa (26/73. M5 Nr. 35. lelőhely). – Szeged-Kiskundorozsma-Subasa (Site 26/73. M5 No. 35). In: Szalontai Csaba (szerk.): *Úton – útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. – On the road! Museum research along the intended route of the M5 Motorway.* Szeged 2003, 83–96.

Szalontai–Sz. Wilhelm 2006 | **Szalontai Csaba – Sz. Wilhelm Gábor:** Előzetes jelentés egy késő bronzkori település és avar kori temető mentő feltárásáról Szeged-Kiskundorozsmán (M5 Nr. 38., 26/90. lelőhely). *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* 2005, Szeged 2006, 133–154.

Türk – Lőrinczy 2015 | **Türk Attila – Lőrinczy Gábor:** Régészeti adatok és természettudományi eredmények a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez – Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung. In: Türk Attila – Lőrinczy Gábor (szerk.): Türk Attila – Lőrinczy Gábor – Marcsik Antónia: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez – Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 4, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport – Kiadványok 4. Budapest 2015, 11–300.

Vörös 2000 | **Vörös István:** Az algyői honfoglalás kori temető archaeozológiai vizsgálata. – Die archäozoologische Untersuchung des landnahmenzeitlichen Gräberfeldes von Algyő. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6, 2000, 357–401.

Szerző

Szalontai Csaba

Magyar Nemzeti Múzeum
Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság
H-1113 Budapest, Daróczi út 3.
szalontai.csaba@mnmu.hu

Hungarian Conquest Period horse burial from the site Szeged, Kiskundorozsma-Subasa (burial no. 216)

Abstract

With the publication of Hungarian Conquest period burial no. 216, the documentation of the small cemetery located at the site Subasa-hegy near Szeged-Kiskundorozsma, which consisted of eight burials total, is complete.

The burial contained the remains of a horse archer buried along with his horse, his weapons and a vessel.

Burials of a small community came to light at the Subasa cemetery, which were spaced far away from each other, with burial no. 216 being located 104 metres away from the nearest burial. Based on the above, the status of the so-called solitary burials previously located at other sites potentially might have to be reconsidered.

Appendix:

Szeged, Kiskundorozsma-Subasa (216. sír): aktivitás okozta csontelváltozási nyomok a felső végtag és a törzs csontjain

Tihanyi Balázs, Kis Luca
és Molnár Erika

Absztrakt

Tanulmányunkban Kiskundorozsma-Subasa M5 (37. lh., 26/78) lelőhely 216. objektumából származó humán csontanyagon végzett makroszkópos morfológiai vizsgálatainkkal kapcsolatos eredményeinket foglaljuk össze. Az adultus korú, férfias jegyeket mutató egyén csontvázán az élete korai szakaszában elszenvedett zavarokra utaló minor fejlődési rendellenességeket és rendszeres fizikai munkavégzésből adódó, aszimmetrikus mintázatot mutató aktivitás okozta csonttani elváltozásokat regisztráltunk. A megfigyelt aszimmetrikus szkeletális jellemzők hátterében trauma és/vagy fejlődési rendellenesség állhatott.

A férfias jeleket mutató, adultus korú egyén¹ csontvázának aktivitási szempontú vizsgálata során a felső végtag és függesztő övének (*scapula, clavícula, humerus, radius, ulna, ossa carpi, ossa metacarpalia* és *ossa digitorum*), valamint a törzs (*sternum, costae, vertebrae*) csontjait vontuk be a vizsgálatba. Az elemzés során makroszkópos morfológiai alapon regisztráltuk az *enthesealis* elváltozásoko-

kat (0= nincs, 1= van, N= nem értékelhető értékek, Hawkey–Merbs 1995; Mariotti et al. 2004; Mariotti et al. 2007; Villotte 2006; Villotte et al. 2010; Henderson et al. 2015 módszereiket figyelembe véve), az ízületi elváltozásokra utaló tüneteket (Waldron 2009, 28), aktivitással is összefüggésbe hozható morfológiai variánsokat (White et al. 2012 nyomán), traumás elváltozásokat, valamint a

Martin-féle rendszert alkalmazva felvettük (Bräuer 1988, 197–213) a csontok robuszticitásának, általános metrikus jellemzőinek leírását elősegítő indexekhez szükséges méret adatokat.

Az adatok értelmezésének és a következtetések levonásának lehetőségeit elsősorban az összehasonlító anyag hiánya limitálja. Az életkori jellemzők (<50 év) lehetővé teszik az *enthesialis* és ízületi elváltozásokkal kapcsolatos adatok bevonását az értékelésbe (Villotte et al. 2010, 228–231).

A felső végtag és függesztő öve

A *scapula*k esetében aszimmetria észlelhető a *m. triceps brachii* kapcsolódási felületén (*cavitas glenoidalis* alatti terület), a bal oldal markáns elváltozásokat mutat (1. kép). Aszimmetrikusan, csak a jobb oldalon jelentkezik másodlagos ízfelszín a *processus coracoideus*on, a *claviculával* történő rendellenes érintkezés miatt, illetve a *cavitas glenoidalis superior* peremének kis mértékű kitolódása észlelhető. A *scapulan* mérhető adatok szignifikáns különbséget nem mutatnak.

A *claviculák* között jelentős különbségek érzékelhetők. A jobb oldalon, a *scapulan* leírt másodlagos ízfelszín jelentkezik (2. kép), az enthesisek közül pedig a *m. deltoideus* mutat fejlett csont peremeket a kapcsolódási terület perifériális részein (3. kép). A metri-

1. kép Aszimmetrikus elváltozás a lapockán a háromfejű karizom kapcsolódási pontjánál.

2. kép Másodlagos ízfelszín a jobb oldali kulcscsonton.

kus jellemzők közül a teljes hossz, az *antero-posterior* és *supero-inferior* átmérők egymáshoz viszonyított eloszlása (bal oldal: 142 mm, jobb oldal: 133 mm) és a maximális *anterior* kihajlás (b: 27 mm, j: 31,5 mm) is eltéréseket mutat. A jobb oldali *clavicula* esetében felmerült a gyógyult törés lehetősége a *diaphysis acromialis* harmadában, a *m. deltoideus* kapcsolódása mellett, azonban makroszkópos morfológiai alapon nem lehet pontos diagnózist felállítani.

A *humerus*okon csak a *m. latissimus dorsi* és *m. teres major* kapcsolódási területén (a *crista tuberculi minoris medialis* széle) észlelhető elváltozás, amely morfológiáját tekintve fejlettebb a bal oldalon. A *claviculaknál* megfigyelhető méretbeli különbség itt is jelentkezik, a bal (294 mm) és jobb oldali (280 mm) *humerus* között 1,4 cm a különbség (4. kép).

Az alkar csontjainál a *m. brachialis* kapcsolódása kifejezettebb a bal oldalon, illetve kezdődő peremképződés nyomai figyelhetők meg a bal oldali *radius radiocarpalis* ízfelszínén. A jobb oldali *radius diaphysisének distalis* harmadában, *medialis* irányú vékony perem/tarék képződmény észlelhető, amely esetében felvetődik az akut traumás eredet. A *radiusok* és az *ulnak* esetében számottevő különbség nem észlelhető a metrikus jellemzők tekintetében.

A kéz vizsgálatra alkalmas csontjai elváltozást és értékelhető metrikus különbségeket nem mutatnak.

3. kép Aszimmetrikus elváltozás a kulcscsonton a delta izom kapcsolódási pontjánál.

4. kép Méretbeli eltérés a jobb és a bal oldali karcsontok között.

A törzs csontjai

Kifejezett *vertebralis* elváltozás nem észlelhető. Elvéte jelentkezik enyhe peremképződmény a *processus articularis*oknál a nyaki (pl.: C2 – *dens axis*, C3 – *superior*), az alsó háti és az ágyéki szakaszon. Schmorl benyomatok 4 csigolyánál regisztrálhatók (2 alsó háti és 2 ágyéki). Minor fejlődési rendellenesség figyelhető meg a *sacrum* első szegmensénél *spina bifida* (ívhasadék) formájában és ugyanezen a szegmensen *unilateralis spondylolysis* (csigolyaívszakadás) nyomai is észlelhetők (5. kép).

Viszonylag nagy számban figyelhetők meg csontképződmények a *ligamentum flavum* kapcsolódási pontjain, amelyek a háti szakaszt és az ágyéki szakaszt érintik, ezen belül legerősebben a T5-T11 közötti részen jelentkeznek. Egy-egy egyedi elváltozás, jelenség is tapasztalható. Az *atlas facies articularis superior* fokozott ellaposodást mutat, a bal oldalon pedig egy másodlagos ízfelszín fejlődött ki, ami nyaki borda jelenlétére is utalhat. A C6 bal oldali *foramen transversarium* osztott, és átmérője kb. kétszer akkora, mint a többi csigolya *foramen transversarium* esetében. Ennek hátterében az *arteria vertebralis aneurysmaja* (kóros tágulata) állhat. A felső háti szakaszon a *processus spinosus* különböző mértékű *lateralis* elhajlása észlelhető, legerősebben a T3-nál.

A sternumon és a bordákon ízületi elváltozás nyomai nem észlelhetőek, viszont szembeütő a bordák *supero-inferior* irányú ellaposodása, megnyúlása.

Értékelés

A fentiekben leírtaknak megfelelően az értékelés során csak óvatos következtetések levonására van lehetőség. A törzs általános terhelésére enged következtetni a *ligamentum flavum* kapcsolódási területein megfigyelhető csontképződmények és a Schmorl benyomatok jelenléte, de előrehaladott degeneratív folyamatra utaló nyom nem található. A megfigyelt jelenségek alapján különbség mutatkozik az egyén jobb és bal oldali felső végtagja között. A fokozott izommunkára utaló *enthesealis* elváltozások inkább a bal oldalon jelentkeznek (*m. triceps brachii*, *m. latissimus dorsi*/*m. teres major*, *m. brachialis*), és a csontok hosszmeretei is a bal oldalon mutatták a nagyobb értékeket. A vállöv esetében markáns eltérés figyelhető meg: a jobb oldali vállöv mozgása valószínűleg a normálistól eltért, ami összefüggésben állt a *clavicula* és a *scapula* közötti másodlagos ízfelszínrel, valamint a jobb- és baloldali *clavicula*k közötti szignifikáns méretkülönbségekkel.

5. kép Egyoldali csigolyaív szakadás és ívhasadék a keresztcsont első szegmensén.

Ennek magyarázataként, a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján két hipotézis állítható fel:

- a) a jobb oldali *clavicula*t akut traumás törés érte (és erre utal a *m. deltoideus* kapcsolódási területének perifériáján jelentkező erős elváltozás is), amely ugyan meggyógyult, de méretbeli különbségeket eredményezett. Ez a vállöv mozgási lehetőségeinek beszűkülését és megváltozását eredményezte, így ettől kezdve a domináns aktivitások elsősorban a bal felső végtagot terheltek.
- b) A jobb oldali *clavicula* méretbeli különbsége és a *scapula-clavicula* rendellenes, másodlagos kapcsolódása fejlődési rendellenesség/egyéb környezeti tényező eredménye. Ez lehatárolta és/vagy megváltoztatta a vállöv mozgási lehetőségeit, ennek megfelelően a jobb (*m. deltoideus*) és bal oldal (*m. triceps brachii*, *m. latissimus dorsi*/ *m. teres major*, *m. brachialis*) eltérő mozgások kivitelezésére volt képes, így eltérő terhelés érte.

A *clavicula* és a *humerus* méretbeli különbségének lehetséges etiológiájára vonatkozóan a fejlődési rendellenesség hipotézisének felállítása a felnőtt férfi csontvázán megfigyelhető több egyéb, *minor* fejlődési rendellenesség alapján történt. Az *atlas* esetében a feltételezett nyaki borda, a 6. nyakcsigolyánál a fentiekben ismertetett kóros tárgyat, a *sacrum* esetében a *spina bifida*, illetve a *spondylolysis* egyaránt *minor* fejlődési rendellenességnek tekinthetők. Nem

6. kép Csökevényes formájú számfeletti őrlőfog a felső állcsont jobb oldalán.

csak a váz csontjain fordultak elő fejlődési rendellenességek. A koponyán, a jobb *os zygomaticum*on általában megfigyelhető egyszeres *foramen zygomaticofacialis* helyett három nyílás látható. Ugyancsak a jobb oldalon, a felső fogsorívben a bölcsességfog

mögött egy csökevényes számfeletti őrlőfog (*dens distomolaris*) is megfigyelhető (6. kép). Mindezek arra utalnak, hogy a subasai egyén fejlődése életének korai szakaszában feltételezhetően kisebb zavart/zavarokat szenvedett.

Irodalom

Bräuer 1988 | **Bräuer, Günter**: Osteometrie. In: Knußmann, Rainer (Hrsg.): *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Band 1: Wesen und Methoden der Anthropologie, 1. Teil: Wissenschaftstheorie, Geschichte, morphologische Methoden*. Stuttgart–New York 1988, 160–232.

Éry et al. 1963 | **Éry Kinga – Kralovánszky Alán – Nemeskéri János**: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthropologiai Közlemények* 7, 1963, 41–90.

Hawkey–Merbs 1995 | **Hawkey, Diane E. – Merbs, Charles F.**: Activity-induced musculoskeletal stress markers (MSM) and subsistence strategy changes among ancient Hudson Bay Eskimos. *International Journal of Osteoarchaeology* 5, 1995, 324–338.

<https://doi.org/10.1002/oa.1390050403>

Henderson et al. 2015 | **Henderson, Charlotte Yvette – Mariotti, Valentina – Pany-Kucera, Doris – Villotte, Sébastien – Wilczak, Cynthia A.**: The New ‘Coimbra Method’: A Biologically Appropriate Method for Recording Specific Features of Fibrocartilaginous Enthesal Changes. *International Journal of Osteoarchaeology* 26, 2015, 925–932.

<https://doi.org/10.1002/oa.2477>

Loth–İşcan 1989 | **Loth, Susan R. – İşcan, Mehmet Yaşar.**: Morphological assesment of age in the adult: the thoracic region. In: İşcan, Mehmet Yaşar (ed.): *Age Markers in the Human Skeleton*. Springfield 1989, 105–135.

Mariotti et al. 2004 | **Mariotti, Valentina – Facchini, Fiorenzo – Belcastro, Maria Giovanna**: Enthesopathies – Proposal of a Standardized Scoring Method and Applications. *Collegium Antropologicum* 28, 2004, 145–159.

Mariotti et al. 2007 | **Mariotti, Valentina – Facchini, Fiorenzo – Belcastro, Maria Giovanna**: The Study of Entheses: Proposal of a Standardised Scoring Method for Twenty-Three Entheses of the Postcranial Skeleton. *Collegium Antropologicum* 31, 2007, 291–313.

Miles 1963 | **Miles, Albert Edward William**: Dentition in the Estimation of Age. *Journal of Dental Research* 42, 1963, 255–263. <https://doi.org/10.1177/00220345630420012701>

Nemeskéri et al. 1960 | **Nemeskéri, János – Harsányi, László – Acsádi, György**: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthropologischer Anzeiger* 24, 1960, 70–95.

Szilvássy 1978 | **Szilvássy, Johann**: Ein Method zur Altersbestimmung mit Hilfe der sternalen Gelenkflächen der Schlüsselbeine. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft In Wien* 61, 1978, 1–28.

Villotte 2006 | **Villotte, Sébastien**: Connaissances médicales actuelles, cotation des enthésopathies: nouvelle méthode. *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris* 18, 2006, 65–85.

<https://doi.org/10.4000/bmsap.1325>

Villotte et al. 2010 | **Villotte, Sébastien – Castex, Dominique – Couallier, Vincent – Dutour, Olivier – Knüsel, Christopher J. – Henry-Gambier, Dominique**: Enthesopathies as occupational stress markers: evidence from the upper limb. *American Journal of Physical Anthropology* 142, 2010, 224–234.

<https://doi.org/10.1002/ajpa.21217>

Vlček 1974 | **Vlček, Emanuel**: Anwendung von zwei Methoden der forensischen Medizin zur Altersbestimmung in der Paläoanthropologie – A törvényszéki orvostan két módszerének alkalmazása a paleoantropológiában az életkor meghatározására. *Anthropologiai Közlemények* 18, 1974, 199–209.

Waldron 2009 | **Waldron, Tony**: *Palaeopathology*. Cambridge Manual in Archaeology. Cambridge–New York 2009.

White et al. 2012 | **White, Tim D. – Black, Michael T. – Folkens, Pieter A.**: *Human Osteology*. Third Edition. Amsterdam 2012.

Jegyzet

1. A nemi és életkori jellemzők megadása során az antropológiai gyakorlatban általánosan alkalmazott módszereket használtuk (nem meghatározás: Éry et al. 1963, 52–53, elhalálzási életkor meghatározása: Nemeskéri et al. 1960; Miles 1963, 255–263; Vlček 1974, 199–209; Szilvássy 1978, 1–28; Loth – İşcan 1989, 105–135).

Szerzők

Tihanyi Balázs

Szegedi Tudományegyetem
Embertani Tanszék
H-6726 Szeged, Közép fasor 52.
balazs0421@gmail.com

Kis Luca

Szegedi Tudományegyetem
Embertani Tanszék
H-6726 Szeged, Közép fasor 52.
luca.kis.15@gmail.com

Molnár Erika

Szegedi Tudományegyetem
Embertani Tanszék
H-6726 Szeged, Közép fasor 52.
molnar.era@gmail.com

Appendix: Szeged, Kiskundorozsma-Subasa (burial no. 216): signs of deformities on the bones of the upper limbs and the torso caused by activity

Abstract

The study presents the results concerning the macro-morphological analysis of the anthropological remains from feature no. 216 of the 10th century site Kiskundorozsma-Subasa M5 (site no. 37, 26/78). The skeletal remains of the young adult male showed traces of minor developmental disorders and asymmetric osteological deformations from regular systemic physical load were also registered. The skeletal features observed could most likely be attributed to some kind of trauma and/or malformation.